

งานวิจัยท้องถิ่นเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน Community-Based Research for the Community Strength

ภาวิดา เจริญจินดารัตน์¹ และดวงกมล ปานรศทิพ ธรรมาธิวัฒน์¹
Pavida Charoenjindarat¹ and Duangkamol Panrosthip Thunmathiwat¹

คำนำ

การพัฒนาประเทศไทยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเริ่มตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันมีข้อเท็จจริงและเป็นที่ยอมรับกันว่า “เศรษฐกิจ สังคมมีปัญหาการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน” เป็นภาพสะท้อนความจริงให้เห็นถึงการพัฒนาตามกระแสโลกาภิวัตน์ของตะวันตก ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ขาดความสมดุลอย่างรุนแรง กลายเป็นสังคมแห่งการบริโภค มุ่งความเจริญเติบโตทางด้านวัตถุเป็นหลัก ส่งผลให้เกิดการพัฒนาแบบกระจุกตัวเฉพาะบางพื้นที่บางชุมชน โดยไม่กระจายความเจริญไปยังพื้นที่หรือชุมชนอื่น เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนภายในประเทศเพิ่มขึ้น (วิทยา และ จำนงค์, 2555) จึงมีแผนการพัฒนาประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง โดยสมบูรณ์ (2556) ได้ให้ข้อมูลแผนการพัฒนาประเทศไทยไว้ดังนี้ การพัฒนาที่ผ่านมาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 – 10 (พ.ศ. 2540 – 2554) ได้เน้นการพัฒนาแบบองค์รวม โดยยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และสร้างสมดุลการพัฒนาในทุกมิติ ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายในประเทศอย่างรอบด้าน ขณะเดียวกันแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555 - 2559) ได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน โดยสร้างภูมิคุ้มกันให้คนไทยและสังคมไทยมีการเรียนรู้ตลอดชีวิต ตระหนักถึงคุณค่า วัฒนธรรม และภูมิปัญญาไทย รวมถึงการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง สนับสนุนให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมคิด และกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ด้วยการพึ่งพาตนเองที่คำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเป็นหลัก โดยให้ความสำคัญกับการจัดการเรียนรู้ในชุมชน และการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ช่วยพัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพ ต่อมาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 - 2564) ก็ยังคงเน้นการน้อมนำและประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558)

รัฐบาลจึงมีนโยบายและกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนในการพัฒนาประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี และเมืองคกรชุมชนที่เข้มแข็ง ด้วยการพัฒนาให้กลุ่มอาชีพต่าง ๆ มีขีดความสามารถในการสร้างความเข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้ ทั้งในระดับชุมชนและสังคม แต่การจะบรรลุเป้าหมายได้นั้นต้องอาศัยการผนึกกำลังของทุกฝ่าย ทุกระดับ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นโดยมีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย ยุทธวิธีและการนำไปปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมาย (ชลธิ, 2555) จึงถือได้ว่าการจะสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นได้นั้นจำเป็นต้องมีการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่สร้างความยั่งยืนให้เกิดขึ้นได้ เนื่องจากประชาชนได้มีโอกาสเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองและสร้างความเข้มแข็งให้แก่ตนเอง โดยการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นการวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในการให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด และปฏิบัติอย่างเป็นระบบ เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นงานวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของท้องถิ่นมากที่สุด (ชัชรี, 2551)

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง และสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยการมีส่วนร่วมกันของคนในชุมชน เป็นการสร้างตัวตนของคนในชุมชน เพื่อคนในชุมชน เป็นการวิจัยที่แท้จริงที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันทั้งบุคคลภายนอก และบุคคลภายใน นำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ตอบสนอง

¹ ภาควิชาพัฒนาการเกษตรและการจัดการทรัพยากร คณะเทคโนโลยีการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง เขตลาดกระบัง กรุงเทพฯ 10250

ความต้องการของชุมชนและทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ได้ด้วยตนเองจนเกิดความเข้มแข็งขึ้นในที่สุด

แนวคิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

งานวิจัยในประเทศไทยมักถูกตั้งโจทย์โดยนักวิชาการ หน่วยงานต่าง ๆ เพียงเพื่อทดสอบทฤษฎีบางอย่างหรือต้องการหาคำตอบบางอย่างที่กลุ่มคนเหล่านั้นสนใจ หรือเข้าไปทำวิจัยในท้องถิ่นเพื่อการวางแผนกำหนดนโยบายบางอย่าง เพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม แต่ผลงานวิจัยกลับไม่ได้นำไปใช้ หรือไม่ตอบสนองกับปัญหาชุมชน ซึ่งบางปัญหายังไม่ได้รับการแก้ไข และในบางปัญหาก็กลับทวีความรุนแรงขึ้น ดังนั้น จึงได้มีแนวคิดใหม่ในการสนับสนุนการวิจัยคือ ไม่ว่าด้วยเรื่องอะไรที่จะทำวิจัย โจทย์ควรมาจากชุมชนท้องถิ่น ทำแล้วก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ และพึ่งพาตนเองได้ (ดวงพร, 2556)

การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นจึงมักถูกโยกอยู่บนฐานประสบการณ์ตรง มากกว่าการศึกษาจากเอกสารหรือตำรา และตรงนี้เองที่ทำให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เริ่มมีความสำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพสังคมไทยที่คำว่า “ชุมชน” หรือ “เศรษฐกิจครัวเรือน” เป็นสิ่งที่ถูกมองข้ามในแวดวงข้าราชการและนักการเมือง ผู้ที่พยายามผลักดันโครงการพัฒนาต่าง ๆ เพียงมุ่งตอบ สมองผลประโยชน์ของคนเพียงบางกลุ่ม สุดท้ายก็เป็นชุมชนนั่นเองที่ต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดขึ้น ดังนั้น ชุมชนจึงต้องลุกขึ้นมาแก้ไขปัญหาตัวเอง เพราะไม่มีใครที่จะแก้ไขปัญหาชุมชนได้ดีไปกว่าตัวของชุมชนเอง ซึ่งคำว่า “วิจัย” มาจากภาษาอังกฤษว่า “Research” ซึ่งในความหมายท้องถิ่นคือ การหาความรู้ การค้นหาสิ่งลงไป การค้นคว้าจนได้คำตอบที่เหมาะสม หรือแม้แต่การทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติก็เป็นการวิจัยรูปแบบหนึ่งเช่นกัน ดังนั้น การวิจัยจึงไม่ใช่ของใหม่และยอมไม่ใช่เครื่องมือของนักวิชาการเท่านั้น แต่ชาวบ้านทุกคนสามารถที่จะทำวิจัยได้ และอาจจะทำได้ดีกว่าด้วย โดยเฉพาะการวิจัยที่เป็นการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เนื่องจากชาวบ้านได้ทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาของตัวเองและชุมชน และบางครั้งก็มีคุณค่ามากกว่างานวิจัยบางประเภท เพราะเมื่อเกิดขึ้นแล้วสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้จริง (นาถพงศ์, 2551) ดังนั้น งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมุ่งเน้นให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการคิด ตั้งคำถาม วางแผนและทำวิจัย เพื่อหาคำตอบอย่างเป็นระบบ ซึ่งเรียนรู้จากการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นผ่านการปฏิบัติจริงอย่างมีส่วนร่วม เพื่อแก้ปัญหาของตนเอง เป็นกระบวนการทำงานอย่างเป็นเหตุเป็นผล โดยใช้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจ ผลที่คาดหวังจากการวิจัยไม่เน้นการค้นพบองค์ความรู้ใหม่ แต่เน้นการสร้างกระบวนการวิจัยให้เป็นเครื่องมือเพิ่มพลัง หรือเสริมสร้างความเข้มแข็งของคน และชุมชน ให้สามารถสร้างกลไกในการแก้ปัญหาของชุมชน ทั้งในปัจจุบันและพร้อมรับมือกับปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต สามารถรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของชุมชนได้ และขึ้นการแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม (อวอร์ด, 2550) ซึ่งงานวิจัยท้องถิ่นที่เกิดขึ้นมีจำนวนมาก ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น) สามารถแบ่งเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้ เป็นโครงการวิจัยด้านเศรษฐกิจชุมชน 329 โครงการ ด้านการศึกษากับชุมชน 288 โครงการ ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน 240 โครงการ ด้านศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น 249 โครงการ ด้านชุมชนกับการจัดการทรัพยากร 536 โครงการ ด้านเด็ก เยาวชน และครอบครัว 220 โครงการ ด้านการบริหารจัดการท้องถิ่น 258 โครงการ ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 195 โครงการ และ ด้านสุขภาพ หมอเมืองและสมุนไพร 197 โครงการ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยฝ่ายท้องถิ่น, 2560)

ลักษณะสำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

จุฑามาส (2559) ได้อธิบายลักษณะสำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังนี้

1) เป็นข้อสงสัย เป็นคำถาม หรือเป็นประเด็นอะไรก็ได้ โจทย์อะไรก็ได้ ที่ชุมชนหรือคนในท้องถิ่นเห็นว่ามีความสำคัญ และต้องการหาคำตอบร่วมกัน ซึ่งชุมชนในที่นี้มีความหมายที่หลากหลาย หมายถึงถึงกลุ่มคนในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการที่มีเป้าหมายหรือดำเนินการกิจกรรมบางอย่างเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน

2) คนในชุมชนท้องถิ่นร่วมเป็นนักวิจัยและร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อค้นคว้าหาคำตอบ คือ เปิดโอกาสให้ชุมชนหรือคนในท้องถิ่นต้องร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมเรียนรู้ ร่วมวิเคราะห์ ร่วมตรวจสอบและแปลความหมาย รวมทั้งคาดว่าจะเกิดความเปลี่ยนแปลงภายหลังการดำเนินการวิจัย

3) มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหา มีการดำเนินงานรวบรวมข้อมูลและทดลองปฏิบัติการซึ่งประกอบด้วย การดำเนินงาน 2 ระยะ คือ ระยะแรก วิจัยเพื่อให้ทราบสภาพที่เป็นอยู่ ได้แก่ สภาพหรือบริบทชุมชน ภูมิปัญญาในชุมชน สภาพของปัญหานั้น ทราบสาเหตุ ปัจจัย เงื่อนไขของปัญหา และเลือกทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ระยะที่สอง เป็นการทดลอง (วิจัยปฏิบัติการ) เพื่อแก้ปัญหาและวิเคราะห์สรุปบทเรียน รวมทั้งสิ่งที่ได้เรียนรู้

โดยลักษณะงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะประกอบไปด้วย 3 องค์ประกอบ องค์ประกอบส่วนแรก คือ ชาวบ้านหรือคนในชุมชน องค์ประกอบที่สอง คือ นักพัฒนา และองค์ประกอบที่สาม คือ งานวิจัย วิชาการหรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยสนับสนุน ซึ่งงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นส่วนที่นำเอาองค์ประกอบทั้ง 3 มาใช้ร่วมกัน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของทั้ง 3 องค์ประกอบ เกิดเป็นงานวิจัยท้องถิ่นที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน

รูปแบบการวิจัยที่สนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ดวงพร (2556) ได้อธิบายรูปแบบการวิจัยที่สนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นไว้ 2 ลักษณะใหญ่ ๆ ดังนี้

1) การวิจัยแบบเต็มรูปแบบ (Participation : PAR)

เป็นการวิจัยที่มีลักษณะสมบูรณ์แบบตามแนวความคิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งในเชิงเนื้อหาและกระบวนการ ภายใต้หลักการว่า “เป็นปัญหาของชาวบ้าน ชาวบ้านเป็นทีมวิจัย และมีปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหา” กล่าวคือ มีการสร้างองค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนสั่งสมมา และจากบทเรียนการทำงานของท้องถิ่นในอดีต เพื่อนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในการทดลองแก้ปัญหาของตนเอง ทั้งระดับบุคคล ครอบครัว กลุ่มคน ชุมชน ท้องถิ่น และระดับเครือข่าย ผ่านการวางแผน ดำเนินการ ติดตามประเมิน สรุปผล และรับผิดชอบร่วมกันของชุมชน โดยใช้ระยะเวลาดำเนินการไม่เกิน 2 ปี ซึ่งงานวิจัยแบบนี้มี 2 ลักษณะ คือ

1.1) การวิจัยที่เน้นกระบวนการแก้ปัญหาสังคมในทุกประเด็น เป็นการศึกษาในเชิงกระบวนการเคลื่อนไหวของชุมชนท้องถิ่นในบริบทหนึ่ง ๆ ต่อการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่ชุมชนท้องถิ่นร่วมกันดำเนินการ ได้แก่ ชุมชนกับการจัดการปัญหาต่าง ๆ การรวมกลุ่ม หรือการสร้างเครือข่ายปัญหาหรืออาชีพ การเรียนรู้ และการศึกษาทางเลือก

1.2) การวิจัยที่เน้นการทดลองเปรียบเทียบ และทดสอบปัจจัยต่างๆ เป็นการศึกษาเพื่อที่จะทดลอง ทดสอบทางเลือกจากหลาย ๆ ทางเลือก เพื่อที่จะหาทางเลือกที่มีประสิทธิภาพ คุ่มค่า และคุ่มทุนที่สุดของชุมชน โดยเน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก ได้แก่ การทดลองปัจจัยต่าง ๆ ในการผลิต การแปรรูป และการตลาด โดยเน้นทางเลือกอาชีพเป็นหลัก โดยพัฒนาเกณฑ์การสนับสนุนที่เหมาะสมกับแต่ละประเด็นที่ต้องการทดลองเงื่อนไขของแต่ละท้องถิ่น และกลุ่มชาติพันธุ์

2) การวิจัยทางเลือกใหม่เพื่อท้องถิ่น เป็นงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นรูปแบบใหม่ที่พัฒนามาจากแบบแรก เพื่อให้เหมาะสมกับความต้องการ และสอดคล้องกับศักยภาพของท้องถิ่น และกลุ่มคนซึ่งหลากหลายระดับ หรือเพื่อให้ท้องถิ่นสามารถเลือกใช้ได้ตามความเหมาะสม เป็นการเริ่มต้นทดลองทำการวิจัยอย่างง่าย ๆ โดยใช้ระยะเวลาดำเนินการไม่มากนัก ประมาณ 3 – 6 เดือน หรือไม่เกิน 1 ปี มีหลายทางเลือก ดังนี้

2.1) การวิจัยเบื้องต้น เป็นกระบวนการพัฒนาใจทวิวิจัย และการรวบรวมความรู้ รวมถึงการเตรียมชุมชนเตรียมทีมวิจัยชาวบ้าน เพื่อวางแผน และแก้ปัญหาในเบื้องต้น หรือพัฒนาไปสู่งานวิจัยเต็มรูปแบบต่อไป เช่น การถอดความรู้จากงานพัฒนาในอดีตที่ทำสำเร็จแล้ว การรวบรวมข้อมูลความรู้เพื่อนำมาใช้ในการวางแผนพัฒนา

2.2) การวิจัยที่เน้นการถอดความรู้ และรวบรวมองค์ความรู้จากการทำงานพัฒนาของชุมชนเป็นเรื่องที่ชุมชนอยากรู้ อยากรวบรวมความรู้ของตนเอง และชุมชนร่วมกันทำงานวิจัย โดยไม่ได้มุ่งแก้ปัญหาชุมชนมากนัก เช่น การวิจัยเพื่อรวบรวมความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และปราชญ์ชาวบ้าน การศึกษาความรู้ ประเพณี 12 เดือน การศึกษา

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

2.3) การวิจัยเชิงความร่วมมือเป็นการสนับสนุน การสร้างความรู้ร่วมกับหน่วยงาน หรือภาคอื่น ๆ เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการทำงานเพื่อชุมชนท้องถิ่น เป็นความร่วมมือทั้งในแง่การมีเป้าหมายเพื่อท้องถิ่น ความร่วมมือของคนหรือทีมงาน การสนับสนุนปัจจัย และทุนดำเนินการร่วมกัน งานวิจัยลักษณะนี้จะมุ่งสร้างวิธีการทำงานที่เป็นทางเลือกใหม่ของภาคีภายนอกร่วมกับคนท้องถิ่นต่อการพัฒนาและแก้ปัญหาท้องถิ่น โดยมุ่งสร้างสิ่งต่อไป เช่น การสร้างกลไกความร่วมมือการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น การสร้างเครื่องมือ/ตัวชี้วัดการพัฒนาและการแก้ปัญหาท้องถิ่น การประเมินผลการทำงานร่วม การเชื่อมความรู้ระหว่างหน่วยงาน

ทั้งนี้ การวิจัยทางเลือกใหม่ทั้ง 3 ลักษณะ เป็นการทำวิจัยในเบื้องต้น เพื่อพัฒนาความพร้อมของประเด็นศึกษาหรือกลุ่มคน ที่คาดหวังว่าจะนำไปสู่การทำวิจัยแบบเต็มรูปแบบต่อไป

หลักที่ใช้ดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

งานวิจัยท้องถิ่นเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาชุมชน เป็นตัวกระตุ้นให้ชุมชนตระหนักถึงปัญหาของตนเอง วางแผน ดำเนินการแก้ปัญหาด้วยตนเอง และสามารถพัฒนาชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งได้ซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนนี้ คือ การที่ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ของชนบทรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชน โดยมีการเรียนรู้ การจัดการ และการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม ภายในชุมชน และมีผลกระทบสู่ภายนอกชุมชนให้ดีขึ้นตามไปด้วย ซึ่งการวิจัยท้องถิ่นมีส่วนช่วยในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้ด้วยการกระตุ้น และสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งสร้างสภาพแวดล้อมให้ชุมชนร่วมกันคิด ร่วมกันทำ และมีการเรียนรู้เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในระยะยาว โดยชวีวัชร (2559) ได้อธิบายหลักที่ใช้ดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนไว้ ดังนี้

1) การส่งเสริมกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤติ

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเน้นการพัฒนาศักยภาพให้คนในชุมชนรวมกลุ่มกัน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมรักษาผลประโยชน์ของชุมชนด้วยตนเอง รวมทั้งให้ความสำคัญกับการปรับวิถีคิด และวิธีการทำงานของบุคลากรภาครัฐ จากการเป็นผู้สั่งมาเป็นผู้สนับสนุนในการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง

2) การส่งเสริมกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในลักษณะร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมเรียนรู้

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีส่วนเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ด้วยกระบวนการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนให้มีการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ เพื่อการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาสวัสดิการสังคมและสวัสดิภาพของชุมชน การฟื้นฟู อนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การค้นหาศักยภาพและการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนการจัดทำแผนความต้องการของชุมชน รวมทั้งการสร้างประชาคมภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายของชุมชน

นอกจากนี้การวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังสามารถอธิบายความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในชุมชนได้อย่างชัดเจน รวมไปถึงการสนับสนุนความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในชุมชน ด้วยโครงการต่าง ๆ ของแต่ละพื้นที่ ในการนำเสนอข้อเสนอต่าง ๆ ของการมีส่วนร่วมในชุมชน ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น (Flicker and Savan, 2006) โดยการมีส่วนร่วมในชุมชนหรือการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ (Interactive learning through action) เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ประกอบ ด้วย 3 องค์ประกอบคือ 1) ความรู้ ได้แก่ ข้อมูลข่าวสารความรู้ต่าง ๆ ทั้งเก่าและใหม่ที่เกี่ยวกับเรื่องที่ทำ อาจเป็นความรู้ในตัวบุคคลหรือความรู้ที่เกิดขึ้นจากการวิจัย 2) การเรียนรู้ เป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด เพราะถ้ามีแต่ความรู้แต่ไม่มีการเรียนรู้ก็ไม่มีประโยชน์ การเรียนรู้ไม่ใช่การท่องจำแต่เป็นการปฏิบัติ เรียนรู้คนเดียวก็ไม่สำเร็จ ต้องเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของหลาย ๆ ฝ่าย

3) การจัดองค์กร เมื่อทำงานร่วมกันผู้นำตามธรรมชาติจะเกิดขึ้น เกิดองค์การจัดการ หรือเรียกว่า องค์กรชุมชน องค์กรเป็นเครื่องมือการจัดการที่ช่วยให้การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติเป็นไปได้ยิ่งขึ้น ซึ่งการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ ถือได้ว่าเป็นหัวใจของความสำเร็จ (ประเวศ, 2553)

งานวิจัยท้องถิ่นกับการสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน

การสร้างการมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการทำวิจัยท้องถิ่น เนื่องจากงานพัฒนาชุมชนไม่สามารถดำเนินการให้ลุล่วงได้ด้วยคนเดียว จึงจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากคนในชุมชน นักวิจัยท้องถิ่นควรมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมในงานวิจัยท้องถิ่น แนวทางการสร้างการมีส่วนร่วมในงานวิจัยท้องถิ่น และหลักการสร้างการมีส่วนร่วมในงานวิจัยท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมในกระบวนการทำงานวิจัยท้องถิ่นมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการเข้ามาเป็นนักวิจัย การกำหนดประเด็นปัญหาเรื่อยไปจนถึงการสรุปผลการวิจัย เพื่อนำไปแก้ไขปัญหของชุมชน ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า หากไม่ได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนและท้องถิ่นแล้ว งานวิจัยท้องถิ่นก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ จึงอาจให้คำนิยามของคำว่า “การมีส่วนร่วมในงานวิจัยท้องถิ่น” หมายถึง การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งมีมีส่วนร่วมในฐานะนักวิจัย ผู้ให้ข้อมูล หรือจะเข้าร่วมกระบวนการใด ๆ ที่เกิดขึ้นในงานวิจัยท้องถิ่นก็ได้ทั้งสิ้น โดยมีขั้นตอนในการสร้างการมีส่วนร่วมที่สำคัญ 5 ขั้นตอน ดังที่ภัสวลี และคณะ (2553) ให้ข้อมูลขั้นตอนในการสร้างการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ร่วมค้นหาปัญหาหรือค้นหาเอกลักษณ์/ศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่เพื่อนำออกมาใช้ โดยชาวบ้านทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และจัดลำดับความสำคัญของปัญหา เพื่อนำไปสู่การกำหนดประเด็นในการวิจัย โดยวิธีการจัดเวทีประชาคม เพื่อวิเคราะห์ปัญหาที่ชาวบ้านต้องการแก้ไข

ขั้นตอนที่ 2 ร่วมหาสาเหตุของปัญหา ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นสามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยด้วยการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น สำรวจหนี้สิน จัดทำบัญชีรับ – จ่ายครัวเรือน (บัญชีครัวเรือน) และจัดเวทีเสวนาชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลบัญชีครัวเรือนว่าอะไรเป็นสาเหตุของหนี้สิน รวมไปถึงการสำรวจข้อมูลต่าง ๆ ของครัวเรือนที่เป็นปัญหาขณะนั้น

ขั้นตอนที่ 3 ร่วมค้นหาและพิจารณาแนวทางแก้ไข ชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยด้วยการนำข้อมูลจากการวิจัยไปใช้แก้ไขปัญหานำผลการวิเคราะห์ไปวางแผนแก้ไขปัญหและแสวงหาแนวทางอื่น ๆ มาใช้ในการแก้ไขปัญห

ขั้นตอนที่ 4 ร่วมดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนาศักยภาพนั้นให้เป็นรูปธรรมและเพิ่มมูลค่า เมื่อได้ผลการวิจัยรู้สาเหตุปัญหาในชุมชนและแนวทางแก้ไขปัญหแล้ว ชาวบ้านร่วมกันจัดกลุ่มกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหานั้น ๆ

ขั้นตอนที่ 5 ร่วมรับผลประโยชน์ จากกระบวนการวิจัย หากชาวบ้านสามารถรวมกลุ่มกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหได้แล้ว สมาชิกกลุ่มกิจกรรมนั้น ๆ ย่อมได้รับผลประโยชน์ที่เกิดจากการทำกิจกรรมร่วมกันนั่นเอง

นอกจากนี้ยังสามารถจำลองรูปแบบของการมีส่วนร่วมได้ในรูปแบบของบันไดการมีส่วนร่วม ที่แสดงถึงการมีส่วนร่วม 6 ระดับ ได้แก่ การกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการปฏิบัติการ การสนับสนุนชุมชนในเรื่องที่ชุมชนสนใจ เกิดการปฏิบัติร่วมกัน มีการตัดสินใจร่วมกัน ประชุมหรือปรึกษาหารือกัน และมีการดำเนินการวางแผนร่วมกัน ซึ่งรูปแบบของบันไดการมีส่วนร่วมนี้ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง (Shallwani and Mohammed, 2007) ดังภาพที่ 1

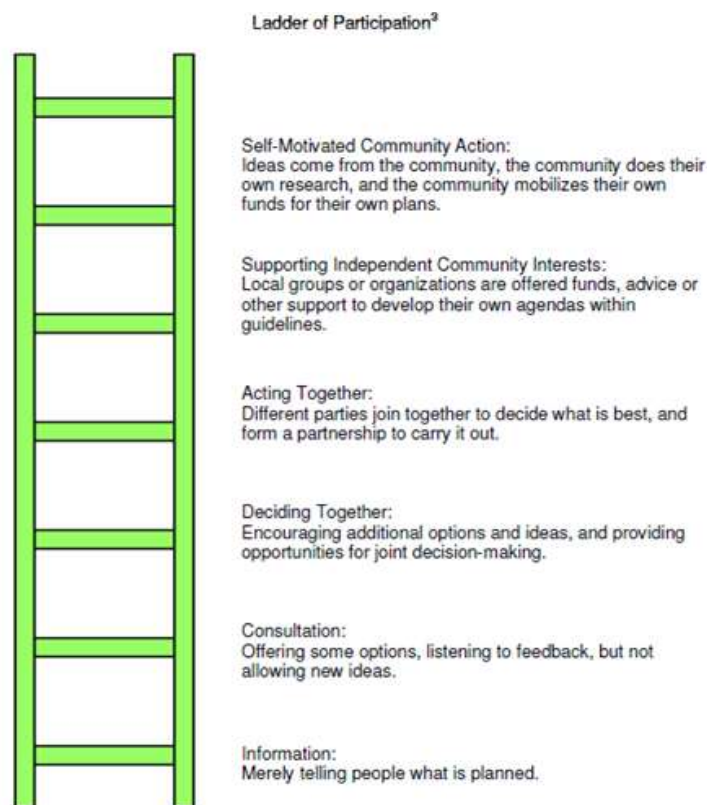

Figure 1 Ladder of participation.

Source : Shallwani and Mohammed (2007)

ตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

เมื่อชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของตน ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง มีการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ จนทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งเกิดขึ้น ซึ่งการจะพิจารณาว่าชุมชนประสบความสำเร็จมีความเข้มแข็งนั้น ต้องมีตัวชี้วัดว่าชุมชนนั้นมีความเข้มแข็ง แต่ชุมชนมีลักษณะที่หลากหลายก็อาจจะทำให้ความหมายของความเข้มแข็งของชุมชนแตกต่างกันได้ ดังที่สถาบันวิจัยและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน (2559) ได้อธิบายไว้ว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของการประเมินหรือการศึกษาชุมชนตามรูปธรรมที่เกิดขึ้น ซึ่งกำหนดและรับรู้ได้โดยชุมชน ด้วยการศึกษพื้นที่ที่มีชุมชนเข้มแข็งในหลายกรณี ภาพรวมคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วย ความสามารถดำรงหรือคงอยู่ของคนในชุมชน อยู่ได้อย่างพอเพียงและเพียงพอทั้งในทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสุขภาพ หมายถึงถึงความสามารถที่จะมีอำนาจอิสระเพื่อต่อรองกันเอง ต่อรองระหว่างกลุ่มบุคคล ชุมชน หรือองค์กรที่มีผลกระทบต่อชุมชน ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมของชุมชนได้อย่างยั่งยืน รวมทั้งการมีกลไกที่จัดการชุมชนได้อย่างเหมาะสม ดำรงอยู่ได้อย่างสันติสุขและสมานฉันท์ ดังนั้น อาจแบ่งและกำหนดตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1) สะท้อนความเข้มแข็งของชุมชน

การแสดงออกของชุมชนเข้มแข็งจะไม่เน้นเรื่องเงินหรืองบประมาณเป็นหลัก แต่เป็นประเด็นการพัฒนาที่ชุมชนอยากทำ เน้นการจัดการ ซึ่งการมองความเข้มแข็งของชุมชนให้มองเรื่องใหญ่ที่สุดคือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนยังมีอยู่ และทำหน้าที่ไปได้ตลอดเวลาหรือไม่ ซึ่งเมื่อก่อนจะดูที่ปัญหา และคิดแบบไม่ค่อยถูกต้อง คิดว่าปัญหา

ลดน้อยลงแสดงว่าเข้มแข็ง สุดท้ายแล้วพบว่าไม่จริงเพราะปัญหามาใหม่เรื่อย ๆ สังคมเป็นเรื่องที่ต้องอยู่กับปัญหา และที่สำคัญคือต้องรู้ตัวเสมอว่าปัญหาเกิดจากอะไร ป้องกันได้หรือไม่ หรือหากป้องกันไม่ได้ ต้องมีการเรียนรู้ว่าทำไมถึงป้องกันไม่ได้ ที่เรียกว่าถอดบทเรียน ซึ่งหากชุมชนติดตามการเปลี่ยนแปลงของตนเอง ประคับประคองตัวเอง และป้องกันอะไรบ้างเรื่องที่พอจะคาดการณ์อนาคตได้บ้าง หรือใช้ประสบการณ์เดิมจัดการได้ตลอดเวลา

2) สะท้อนความเข้มแข็งของปัจจัยที่เอื้อหรือก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

การที่ชุมชนบอกว่าพึ่งตัวเองนั้นมองในปัจจัยอะไร เพราะปัจจัยมีมากมายตั้งแต่ความสามารถในการระดมทุนเอง ความสามารถในการบริหารจัดการ เป็นต้น แต่ระยะหลังชุมชนถูกจัดการจนลืมว่าเดิมเป็นอย่างไร เช่น เรื่องแจกแม่พันธุ์พืช จนทำให้วิถีชีวิตเดิมหายไป กลายเป็นมีการจัดการให้หมด เมื่อจะมากกระตุ้นให้เกิดความเข้มแข็งใหม่จึงไม่ใช่เรื่องง่าย ทุนความเข้มแข็งเหล่านี้ มีอยู่แทบทุกพื้นที่แต่จะถูกซ่อนเร้นไว้ และให้มองว่าทุกอย่างเป็นพลวัต (dynamic) คือมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่ทุกสิ่งก็หนีไม่พ้นพื้นฐานของความเป็นจริง หรือภาวะวิสัย คือหากบอกว่าชุมชนเข้มแข็งเรื่องการจัดการป่า แสดงว่าป่าต้องไม่มีไข้ป่าหมดหายไป เป็นต้น คือต้องพิจารณาภาวะวิสัยแบบที่เป็นจริง เช่น ป่าบางที่โดนสัมปทานมันก็ต้องหมด เป็นต้น

3) กระบวนการที่นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

ความเข้มแข็งไม่มีความถาวร มีทั้งเข้มแข็งจริงและไม่จริง ขึ้นอยู่กับคนมอง ขึ้นอยู่กับว่าเรากำลังทำเรื่องอะไร หากจะมองว่าเข้มแข็งหรือไม่ ให้กลับไปดูว่าวางเป้าหมายไว้อย่างไร ซึ่งหากจะดูความเข้มแข็งของชุมชนให้ดูเวลาที่ชุมชนต้องเผชิญปัญหา ว่าชุมชนสามารถค้นหาทางออกได้หรือไม่ ถ้าทำได้แสดงว่ามีความเข้มแข็ง ซึ่งรูปแบบวิถีก็ขึ้นอยู่กับแต่ละชุมชน เช่น

1) อาจจะมีการแสดงว่าชุมชนนั้นมีความเข้มแข็งพอที่จะพึ่งตนเองได้

2) ดึงผู้อื่นเข้ามาช่วยแสดงความเข้มแข็ง มีเครือข่ายที่สามารถช่วยเหลือกันได้ เช่น ต้องการทุนสามารถดึง

มาได้ ต้องการเทคโนโลยี ต้องการวิชาการสามารถทำได้ เหล่านี้คือความเข้มแข็งที่แสดงให้เห็นว่าส่วนสำคัญนั้นอยู่ตรงไหนและสามารถจัดการได้ในระดับใด ส่วนการจัดการหรือการพึ่งพาตนเอง พบว่ายังมีอยู่ทุกภาค ทั้งชุมชนเมืองและชนบทตามแต่ผลที่ระดับพื้นที่จะแตกต่างกัน

ซึ่งสถาบันวิจัยและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน (2559) ยังได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า ความเข้มแข็งของชุมชนจะแตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่ โดยจะมีภาพรวมของการบ่งชี้ว่าชุมชนนั้นมีความเข้มแข็ง ดังนี้

1) ต้องมีการรวมกลุ่มอาจทั้งทางการและไม่ทางการร่วมกัน

1.1) การรวมกลุ่มแบบไม่เป็นทางการ (Informal Group) กลุ่มประเภทนี้ เกิดจากการที่สมาชิกมารวมกลุ่มกันเองโดยธรรมชาติ มีขนาดของกลุ่มที่ไม่ใหญ่มาก การรวมตัวเกิดขึ้นมาจากความสนใจในประเด็นปัญหา ร่วมกันของคนในชุมชน หรือเกิดจากแรง บีบคั้นทางเศรษฐกิจสังคม หรือการประกอบอาชีพ เช่น การจัดตั้งสหวิชาชีพตรกร ชมรมผู้สูงอายุ

1.2) การรวมกลุ่มแบบเป็นทางการ (Formal Group) เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นอย่างมีแบบแผนที่ชัดเจน มีการกำหนดวัตถุประสงค์รองรับกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่แน่ชัด มีการกำหนดกฎเกณฑ์ความรับผิดชอบกันเป็นสัดส่วน กลุ่มลักษณะนี้จะมีการปฏิสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ ทั้งการประชุมหารือ การระดมทุน การคัดเลือกสมาชิก หรือผู้บริหารกลุ่ม การติดต่อสื่อสาร การประชาสัมพันธ์กลุ่ม ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่มีขนาดใหญ่ มีสมาชิกค่อนข้างมาก

2) มีกระบวนการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น

ชุมชนที่ไม่มีกระบวนการเรียนรู้จะไม่มี ความเข้มแข็ง ซึ่งกระบวนการเรียนรู้จะมี 3 แบบ คือ การเรียนรู้ภายใน การเรียนรู้ภายนอก และการนำมาประยุกต์

3) ชุมชนมีกระบวนการคิดเรื่องข้อมูล มีชุดข้อมูลสำคัญ การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลของชุมชนไปสู่การจัดการ ชุดข้อมูลพื้นฐานที่ต้องมีประกอบด้วย

- 3.1) การสร้างถิ่นฐาน ประวัติศาสตร์ชาวบ้าน ระบบสังคมเศรษฐกิจชุมชน นิเวศของพื้นที่ วัฒนธรรมที่แสดงวิถีชีวิตของคนในชุมชน (ที่มาข้อมูล เส้นทางทำให้คุณค่า ความทรงจำ ประสบการณ์ร่วม)
- 3.2) โครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพที่เป็นแหล่งประโยชน์ ทรัพยากร และแหล่งสนับสนุน
- 3.3) โครงสร้างอำนาจทางสังคมในชุมชน (ความสัมพันธ์บุคคล ครอบครัว กลุ่มคน เครือข่าย)
- 3.4) แกนนำ คนดี คนเด่น นักจัดการ (ศักยภาพและบทบาทที่เป็นรูปธรรมในชุมชน)
- 3.5) กลุ่มบุคคล เครือข่าย หน่วยงาน องค์กรรมทั้งกลไกภายในและนอกชุมชนที่มีอิทธิพลต่อชุมชน
- 3.6) ข้อมูลการดูแลกลุ่มผู้ที่มีปัญหา ต้องการความช่วยเหลือและบริการสุขภาพและสวัสดิการสังคม

4) รูปธรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่สะท้อนความเข้มแข็ง

การมองความเข้มแข็งของชุมชนต้องอาศัยเวลานาน ต้องดูที่ผลลัพธ์ (Outcome) สิ่งที่เปลี่ยนแปลง มีการจัดการตนเองภายใต้บริบทชุมชนได้อย่างเหมาะสม สิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็จะเป็นกระบวนการจัดการต่าง ๆ

ทั้งนี้การกำหนดตัวชี้วัด 3 กลุ่มดังกล่าว มิได้หมายถึงชุมชนเข้มแข็งจะต้องมีมาตรฐานตามชุดตัวชี้วัด แต่จะให้ประโยชน์ในเชิงการประเมินสถานการณ์ มิติของความเข้มแข็ง ความอ่อนแอ การสมารถที่จะเสนอทางเลือก ปรับเปลี่ยนเงื่อนไขหรือกระบวนการเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งตามที่ชุมชนต้องการต่อไป นอกจากนี้การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ควรมุ่งเน้นการสร้างศักยภาพชุมชนในการสร้างเศรษฐกิจฐานรากให้แข็งแรง การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน การจัดการองค์ความรู้ ภูมิปัญญา รวมถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสร้างเครือข่ายชุมชน เพื่อความต่อเนื่องและการพึ่งพาตนเองของชุมชนได้ในระยะยาว ดังนั้น จึงได้มีดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนเกิดขึ้น โดยขึ้นฤทัย และคณะ (2554) ได้อธิบายไว้ว่าดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ ได้แก่

- 1) ชุมชนพึ่งตนเองได้ ชี้วัดจาก
 - 1.1) ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน
 - 1.2) การเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง
- 2) ชุมชนเกื้อกูลกัน ชี้วัดจาก การมีสวัสดิการชุมชน

จากแนวคิดและหลักการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น แสดงให้เห็นว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะเกิดขึ้นได้นั้นต้องเกิดจากความต้องการของชุมชนเอง และการมีส่วนร่วมกันของทุกฝ่าย จึงจะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง โดยมีตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนจากการรวมกลุ่มของชุมชนทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ กระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ จนเกิดความเข้มแข็งที่เป็นรูปธรรมขึ้นในหลายชุมชน

ตัวอย่างชุมชนที่ใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน

ชุมชนที่ใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นภายใต้กรอบของสถาบันวิจัยและพัฒนาแบบสุขภาพชุมชน มีดังนี้

1) คนเมืองบัว ไม่กลัวขยะ ของชุมชนบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด จากการอธิบายของสุวรรณ (2548) พบว่า จุดเริ่มต้นของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนี้มาจากการที่ในชุมชนมีปัญหาเรื่องขยะที่เป็นปัญหาเรื้อรังมายาวนานทำให้แกนนำชุมชนกลุ่มหนึ่งได้ประสานความร่วมมือกับชาวบ้านจัดเวทีประชาคมหมู่บ้าน ประกอบไปด้วยชาวบ้านตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ เช่น อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ผู้นำชุมชน สมาชิก อบต. กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ตัวแทนจากสถานศึกษา เช่น ผู้บริหารโรงเรียน ครูและนักเรียนในเขตชุมชนบ้านเมืองบัว โดยการร่วมมือของทุก ๆ ฝ่ายในชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งได้ดังนี้

- มีการรวมกลุ่มอาชวะทั้งทางการและไม่ทางการร่วมกัน การรวมกลุ่มแบบไม่เป็นทางการ มีการรวมกลุ่มกันของสมาชิกในชุมชนในการเดินสำรวจชุมชนมีการรวม กลุ่มกันเพื่อพูดคุยถึงปัญหาขยะที่เกิดขึ้นในชุมชน และร่วมกันหาแนวทางแก้ไขการรวมกลุ่มแบบเป็นทางการ ชุมชนมีการจัดตั้งทีมวิจัยในการดำเนินการแก้ไขปัญหาขยะที่เกิดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน และมีโครงการหน้าบ้านนำมอง ที่มีการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชน เพื่อช่วยกันพัฒนา

ให้ชุมชนมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีการจัดการขยะที่ดีตามโครงการ

- มีกระบวนการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น มีกระบวนการเรียนรู้ที่ยืดตามวัฒนธรรมในชุมชน เช่น การที่มีพระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมด้วย เพราะเป็นพระสงฆ์ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ

- ชุมชนมีกระบวนการคิดเรื่องข้อมูล ทุก ๆ ฝ่ายมีส่วนร่วมในการคิด วิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้น มีการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนว่าหน่วยงานใดพอจะเข้ามาช่วยเหลือในส่วนใดได้บ้าง เช่น เรื่องของงบประมาณนอกจากงบประมาณที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ให้มาแล้ว ยังมี อบต. ที่สามารถช่วยเรื่องทุนและเป็นกระบอกเสียงในการแก้ปัญหาให้ได้ นอกจากนี้ยังมีเรื่องของแต่เดิมทาง อบต. มีการแก้ปัญหาด้วยการจัดหาถังขยะแบบยกรถยนต์มาวางไว้ตามริมถนนเป็นระยะ ๆ แต่เมื่อถึงขยะเต็มแล้วไม่มีใครรับผิดชอบนำไปกำจัด ทำให้ปริมาณเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งประสบการณ์การแก้ปัญหาที่มีมาเป็นข้อมูลสำคัญที่จะนำมาวิเคราะห์ว่า เหตุใดจึงไม่ประสบผลสำเร็จ และจะทำอย่างไรเพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้

- รูปธรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่สะท้อนความเข้มแข็ง จากการร่วมมือกันของคนในชุมชนทำให้เกิดความตระหนักที่จะดูแลรักษาชุมชน มีโครงการต่าง ๆ เกิดขึ้นในชุมชน เช่น โครงการหน้าบ้านนำมอง โดยการตรวจบ้านเป้าหมายทุก 2 สัปดาห์/ครั้ง แล้วทำการประเมิน ถ้าผ่านก็จะให้ปณธงสีเขียวหรือสีฟ้า แต่ถ้าไม่ผ่านก็จะให้ปณธงสีแดงไว้และอีก 3 วันจะทำการตรวจใหม่ ซึ่งใช้คนในชุมชนเป็นตัวบังคับคนในชุมชนกันเอง จนในที่สุดทุก ๆ บ้านได้ธงสีเขียวหรือสีฟ้าแสดงถึงความเข้มแข็งของชุมชนที่สามารถช่วยกันจัดการปัญหาได้

2) ชุมชนแพรกหนามแดง ตั้งอยู่ที่ตำบลแพรกหนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในชุมชนจนเกิดความเข้มแข็งขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ดังที่ สุทธิลักษณ์ (2558) ได้อธิบายว่าชุมชนแพรกหนามแดงได้เริ่มทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นผ่านกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทำให้คนในชุมชนเปิดใจรับฟังปัญหาซึ่งกันและกัน ร่วมมือกันแก้ไขปัญหา สร้างการมีส่วนร่วมของคนทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม เกิดการคลี่คลายความขัดแย้งในชุมชนได้เป็นผลสำเร็จ และยังได้ดำเนินการต่อยอดงานวิจัย คือ การทำโครงการศึกษากระบวนการจัดสวัสดิการที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของชุมชนตำบลแพรกหนามแดง จากการดำเนินการของคณะกรรมการกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ สวัสดิการชุมชนตำบลแพรกหนามแดง และสมาชิกได้เข้าร่วมเวทีกระบวนการจัดสวัสดิการที่สอดคล้องกับชุมชน ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มกันทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการของคนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนเริ่มพัฒนาเป็นวิทยากรกระบวนการ มีกระบวนการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น พร้อมกับมีกระบวนการคิดเรื่องข้อมูลในการนำเอาความรู้ของชาวบ้านในแต่ละคนมาแลกเปลี่ยนความคิด จนเกิดความคิดร่วมที่คนในชุมชนตกลงกัน เกิดสวัสดิการในรูปแบบต่างๆ เช่น การดูแลแม่น้ำลำคลองก็มีสวัสดิการจากธรรมชาติ กุ้ง ปู ปลา (ลำคลองกินได้) หรือร่วมกันปลูกต้นไม้ที่กินได้ริมถนนในชุมชน เช่น มะรุม มะขาม สะเดา ขี้เหล็ก ฯลฯ (ถนนกินได้) เกิดรูปธรรมงานพัฒนาที่เกิดขึ้นประโยชน์แก่คนทั้งน้ำจืด - น้ำเค็มและหน่วยงานในพื้นที่ ถือว่าเป็นความสำเร็จของการใช้กระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

สรุป

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นกระบวนการวิจัยที่ช่วยให้คนในชุมชนตระหนักถึงปัญหาของตน และเป็นตัวกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดความรู้ ความคิด ในการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมกันวางแผน และร่วมกันรับผลที่เกิดขึ้น ซึ่งกระบวนการเหล่านี้สามารถที่จะตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนได้มากที่สุด และสามารถแก้ไขปัญหาของคนในชุมชนได้ตรงประเด็นที่สุด เพราะผู้ที่ทำวิจัยท้องถิ่นนั้นคือคนในชุมชนเอง โดยการสำรวจปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อให้สามารถวางแผนได้ว่าชุมชนควรจะเริ่มดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในประเด็นใดก่อน ตามความต้องการของชุมชนที่จะแก้ไขปัญหา นั้น ซึ่งเมื่อชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาได้ก็จะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง โดยความเข้ม

แข็งของชุมชนสามารถวัดได้จากการที่ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง เกิดการรวมกลุ่มกัน เกิดการสร้างเครือข่าย เป็นต้น การที่ชุมชนจะเข้มแข็งขึ้นได้นั้น สิ่งสำคัญที่สุดก็คือ การมีส่วนร่วมกันของคนในชุมชน ที่ต้องการให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น ดังนั้นงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมีส่วนสำคัญในการทำให้นักในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเอง จนชุมชนเกิดความเข้มแข็งขึ้นในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

- จุฑามาส เพ็งโคนา. 2559. การพัฒนานตนเองสู่การเป็นนักวิจัยเพื่อ “ท้องถิ่น”. มหาวิทยาลัยแม่โจ้ – ชุมพร, ชุมพร.
- ชัชรี นฤทุม. 2551. การพัฒนาการเกษตรแบบมีส่วนร่วม. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- ชลธิ์ เจริญรัตน์. 2555. “บทความวิจัย.” การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก ตำบลหนองไฮ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, อุดรธานี.
- ชื่นฤทัย กาญจนะจิตตรา, ชาย โพธิ์สีดา, กฤตยา อาชวนิจกุล, เฉลิมพล แจ่มจันทร์, กุลวิทย์ ศิริรัตน์มงคล, ปาณฉัตร ทิพย์สุข และสาธิตี เทพสุวรรณ.
2554. สุขภาพคนไทย 2554 : เอชไอเอ กลไกพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อชีวิตและสุขภาพ. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, นครปฐม.
- ดวงพร รังรองวิจิตร. 2556. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. คณะกรรมการวิจัย, กรุงเทพฯ.
- นางพวงศ์ พัฒนพันธ์ชัย. 2551. ทำไมและอย่างไรกับวิจัยเพื่อท้องถิ่น. มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย), กรุงเทพฯ.
- ประเวศ วะสี. 2553. สร้างความเข้มแข็งของชุมชน ชุมชนคือจุดยุทธศาสตร์ชาติ. มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.), กรุงเทพฯ.
- ภัสวลี นิติเกษตรสุนทร, ภทรพร ยุทธาภรณ์พิณีจ, วัฒนวิวัฒน์ วิวัฒน์วิทย์กิจ, ภทรฤดี สุพัฒโสภณ, เยาวลักษณ์ ดวงเนตร และ ศศโสฬส เกียรติภักติกุล.
2553. ชุดฝึกอบรมทางไกลเรื่องการวิจัยท้องถิ่น. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, นนทบุรี.
- วชิรวัชร งามละม่อม. 2559. ชุมชนเข้มแข็งทางเลือกใหม่ของการพัฒนา. นักวิชาการและนักวิจัย สถาบัน TDRM, กรุงเทพฯ.
- วิทยา จันทรแดง และ จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. 2555. การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการชุมชนเข้มแข็งตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในเขต จังหวัดภาคกลางตอนบน. วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์, กรุงเทพฯ.
- สถาบันวิจัยและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน. 2559. ข้อเสนอชุดตัวชี้วัดชุมชนที่มีความเข้มแข็ง. [Online] Available from http://www.thaiichr.org/autopagev4/show_page.php?topic_id=505&auto_id=3&TopicPk=11 (Accessed on 8 September 2016).
- สมบุญธร ธรรมลังกา. 2556. “รูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในจังหวัดเชียงราย.” วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. 15(2) : 58-66.
- สุทธิลักษณ์ ไตรทอง. 2558. ปริญญาใบแรกของชุมชนแพรวพราวแดง...ความสำเร็จของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. [Online] Available from [http:// vijai.trf.or.th/re_detail.asp?Topicid=310](http://vijai.trf.or.th/re_detail.asp?Topicid=310) (Accessed on 18 April 2016).
- สุวรรณมา บัวพันธ์. 2548. ประสบการณ์วิจัยจากพื้นที่ เล่มที่ 25 “คนเมืองบัว” ไม่กลัวขยะ. นักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) คณะเกษตร ศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยฝ่ายท้องถิ่น. 2560. โครงการวิจัย. [Online] Available from http://vijai.trf.or.th/research/vijai_page.asp. (Accessed on 8 July 2017).
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2558. ทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12. [Online] Available from <http://www.sukhothai.go.th/mainredcross/71.pdf> (Accessed on 4 December 2016).
- อวาร์ณโณภาสพัฒน์กิจ. 2550. “สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น” กับการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น : ทิศทางการทำงานจากปัจจุบันสู่อนาคต.” งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สร้างสรรค์ปัญญาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น. 9(1) : 2-3.
- Flicker, S. and B. Savan. 2006. A Snapshot of CBR in Canada. Wellesley Institute.
- Shallwani, S. and S. Mohammed. 2007. Community - Based Participatory Research a Training Manual for Community – Based Researchers. CBPR Training Manual.